

УДК 811.161.2'373.23

ПРИЗВИЩА ЖИТЕЛІВ СМТ. КОЗОВИ КОЗІВСЬКОГО РАЙОНУ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ, УТВОРЕНІ ВІД ЧОЛОВІЧИХ ХРИСТІЯНСЬКИХ ІМЕН

Бачинська Г.В.

Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

Рябініна І.М.

Донбаський державний педагогічний університет

У статті вперше в ономастичній літературі досліджуються композитні й відкомполітні імена в прізвищах мешканців смт. Козови Тернопільської області. Проаналізовано чоловічі християнські імена, які лежать в основах досліджуваних прізвищ. Композитні імена вживаються дуже рідко. Відкомполітні імена в основах прізвищ зустрічаються частіше. Більша частина їх супроводжується суфіксацією.

Ключові слова: антропонім, власна назва, ономастика, онім, композитне ім'я.

Постановка проблеми. Давньослов'янські композитні та відкомполітні імена вже не раз були об'єктом спеціальних досліджень вітчизняних і зарубіжних ономастів. Серед українських дослідників цю проблему досліджували Л. Гумецька, П. Чучка, М. Худаш. Спеціально цим іменам присвячена монографія М. Демчук. Важливе значення для вивчення слов'янської антропонімії спадщини мають праці Т. Скуліни, Я. Свободи, М. Малець, Т. Мілевського [10; 11; 12].

У сучасній антропонімії слов'янські автохтонні особові імена поділяють на три типи: 1) особові власні імена-композити; 2) особові власні відкомполітні імена; 3) відапелятивні власні імена.

Основну роль в утворенні прізвищ жителів смт. Козови відіграли церковно-християнські власні імена, оскільки саме вони в час становлення українських прізвищ (кінець XVIII – початок XIX ст.) повсюдно вживалися у функції хрещених імен, а нерідко й виконували роль прізвищевих назв. Загальновідомим є той факт, що не всі імена, поміщені в християнських святцях, однаково поширені у побуті, окремі наведені там імена взагалі не були вживані [9].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед досліджуваних антропонімів зафіксовано 1404 прізвища, основи яких фіксують власні особові імена. Як і на інших досліджуваних територіях України при творенні прізвищ досліджуваного регіону використовувалися в основному чоловічі імена. Загальна кількість чоловічих імен, закладених в основах аналізованих нами прізвищ, складає 250 одиниць.

На відміну від інших територій, де в основах відображені в основному імена православного календаря, антропоніми смт. Козови фіксують у своїх основах і ряд імен католицького календаря. Це пояснюється, по-перше, тим, що названа територія – це етнічне українсько-польське пограниччя, а по-друге, специфікою історичного й культурного розвитку названого регіону. Вплив католицизму на формування іменника відбувався у двох напрямках: а) у використанні власне католицьких імен; б) у використанні специфічних католицьких варіантів християнських імен.

Значно продуктивнішими в основах досліджуваних прізвищ виявилися імена православного

календаря. Від 237 імен названого типу утворено 1354 прізвища переселенців.

В аналізованих прізвищах чоловічі православні канонічні імена відобразилися таким чином: *Іван* (63) (у дужках подаємо кількість прізвищ, утворених від конкретного імені та його структурних варіантів), *Федір* (41), *Григорій* (38), *Михайло* (34), *Петро* (26), *Василь* (24), *Матвій* (23), *Семен* (22), *Степан* (27), *Павло* (18), *Антон* (17), *Андрій* (13), *Сава* (16), *Прокіп* (12), *Хома* (12), *Зеновій* (11), *Лев* (10), *Юрій* (10), *Потап* (10), *Гаврило* (9).

Менш поширеними на досліджуваній території були імена: *Адам* (8), *Клим* (7), *Онисим* (7), *Пилип* (6), *Марко* (6), *Данило* (5), *Сидір* (5), *Кіндрат* (4), *Нестор* (4), *Абрам* (3), *Тарас* (3), *Якуб* (3), *Терентій* (3), *Ярохтей* (3).

Від імен *Август*, *Євген*, *Касіян*, *Кирило*, *Лавро*, *Макар*, *Мирон*, *Мойсей*, *Самійло*, *Сидір*, *Северин*, *Серафим*, *Устин* утворено всього по 1-2 прізвища. Варто зауважити, що в основах кількох аналізованих нами прізвищ знайшли своє відображення й імена старі, рідковживані в загальноукраїнському іменнику. Стосовно аналогічного явища в російській антропонімії О. Сушлова зауважує, що рідковживані імена настільки відрізняються від частовживаних (традиційних), що на перший погляд співвідносяться з іншими реаліями [6, с. 257]. Імена *Йордан*, *Корнут*, *Марцел*, *Пилат*, *Сим*, *Філат*, *Ясон* представляють по одному прізвищу.

Антропонімікон Козівщини показує, що найбільше прізвищ дали імена з розгалуженою варіантністю. Так, від імені *Адам* і його варіантів утворено 8 прізвищ (*Адамів*, *Адамкевич*, *Адамко*, *Адамус*, *Адамчак*, *Адамчук*, *Адамцьо*, *Адам'як*); від імені *Яків* і його варіантів – 16 (*Яцевич*, *Яценник*, *Яценко*, *Яценяк*, *Яцецько*, *Яцецько*, *Ячечко*, *Ячик*, *Яцило*, *Яциняк*, *Яцишин*, *Яциха*, *Яців*, *Яцула*, *Яцьків*, *Яцько*); від імені *Антон* і його варіантів – 17 (*Антон*, *Антонишин*, *Антонів*, *Антонівський*, *Антоній*, *Антонік*, *Антонов*, *Антончак*, *Антонюк*, *Антосик*, *Антосюк*, *Антоков*, *Антошин*, *Антошик*, *Антошків*, *Антошкин*, *Антошко*); від імені *Михайло* і його варіантів – 34.

Деякі прізвища свідчать про їх іншомовне походження. Найчастіше вони належать до польських, угорських, румунських, єврейських та інших запозичень.

Польськими варіантами мотивовані прізвища: *Юзвішин, Юзефович, Юзко, Юзя* (від Юзеф); *Ян, Янда, Яник, Яницький* (від Ян); *Якубець, Якубович, Якуб'як* (від Якуб); *Міхалек, Міхалко* (від Міхал); *Базилевич, Базюк, Базилевський* (від Базиль); *Бартошко, Бартко, Бартошек, Барчишок, Барчишин* (від Бартоломей); *Блажковська, Блажняк, Блащук* (від Блажей); *Ваврчак, Вавренюк, Ваврин, Ваврикевич* (від Вавржинец); *Томків, Томцьо, Томчак* (від Томаш). Усього ми виявили 18 польських імен, які стали основою для утворення 111 прізвищ.

Найімовірніше, з румунського іменника походять особові назви, що є базою для прізвищ *Грега* (пор. рум. Grigorie [Const., 71]), *Габура* (пор. рум. Gabur < Gabri [Const., 61]); *Йонко* (пор. рум. Ion [Const., 81]); *Пецо, Пецух* (пор. рум. Pecî [Const., 131]); *Кіу, Кіцак* < Chita [Const., 53]; *Коруц* (< Микола [Const., 35]); *Шелепило* (< Шелеп = Филип [Const., 57]).

Угорські варіанти імен зафіксовані в прізвищах: *Дзюрзевич, Дзюркевич, Дзюрко, Мигаль, Мигальо, Мікльош, Мікула, Ференц*.

Єврейські варіанти імен засвідчені в прізвищах: *Лейбин* (< Ляйб); *Мойхер; Фойдер; Мошан* (< Мойша); *Шмілек* (< Шміль < Шмоль). На думку Ю. Редька, «це не були прізвища асимільованих серед українців єврейських родин. Євреї, як відомо, не мали прізвищ до кінця XVIII ст., а примушені до цього законом, приймали штучно утворені прізвища» [3, с. 23].

Німецькі варіанти імен засвідчені у прізвищах: *Ганс* (< Йоган), і, можливо, *Фрич, Фрицкый* (< Фридрих).

Прізвища, утворені від імен іншомовного походження, показують, що на час їх утворення на території смт. Козови були різні джерела для їх поповнення.

В основах відіменних прізвищ відображені імена: а) повні безсуфіксні; б) усічені; в) усічено-суфіксальні; г) суфіксальні.

Прізвища, утворені від повних варіантів імен, становлять 10% від усіх прізвищ, лексичною базою яких є чоловічі християнські імена. Під повними іменами розуміємо офіційні варіанти імен згідно зі словником власних імен людей.

Повні безсуфіксні імена неодноразово ставали прізвищами, не зазнаючи структурних змін: *Августин, Антон, Герасим, Гліб, Макар, Максим, Матвій, Микита, Михайло, Назар, Нестор, Оверко, Олег, Роман, Сава, Саламан, Самійло, Свирид, Северин, Семен, Сидір, Ярема, Ясон*.

Досліджуючи названий структурний тип прізвищ, Ю. Редько зауважує, що «поширені імена у функції прізвищ не зустрічаються, вони мало придатні як засіб відрізнення» [3, с. 12].

На думку П. Чучки, подібні прізвища з'явилися і функціонували не в ареалах побутування співзвучних імен, а, як правило, поза цим ареалом, іноді на досить значній відстані від них [8, с. 526].

Аналогічно і у наших матеріалах повні імена частіше виступають лексичною базою прізвищ, оформлених власне патронімами та посесивними формантами, а також суфіксами **-ак(-як), -чак, -ук(-юк), -чук** та деякими іншими, однією з функцій яких було вираження патронімічності: *Адам'як, Адамчук, Адамів; Васильюк, Васильчук, Василів; Гавриляк, Гаврилюк, Гаврильчук, Гав-*

рилов; Денисевич, Денисюк; Іванюк, Іванчук, Іванович, Іванов.

Процес скорочення імен, відмічає О. Суперанська, властивий усім індоєвропейським мовам. Імена, що лежать в основах прізвищ, утворилися різними способами усічення: апокопою, аферезою й синкопою. Термін «усічення» на позначення цього процесу вперше був ужитий у працях В. Сімовича та Л. Гумецької [5; 1]. Механізм творення таких варіантів ґрунтовно висвітлений у працях П. Чучки та Р. Керсти [9; 7].

Мета статті полягає у дослідженні композитних й відкомпонентних імен у прізвищах мешканців смт. Козови Тернопільської області, утворених від чоловічих християнських імен.

Виклад основного матеріалу. На досліджуваній території усічені чоловічі імена представлені у таких структурних моделях:

1) чисті усічені імена, які перетворилися у прізвища;

2) чисті усічені імена, які служать твірними основами патронімих, посесивних і відандронімих дериватів

Чисті усічені імена рідко перетворювалися у прізвища. У наших матеріалах є 40 прізвищ, в основах яких засвідчені усі типи усічення імен.

Варіанти імен, що виникли в результаті апокопи, засвідчені в прізвищах: *Гарас* (< Герасим); *Зень* (< Зеновій); *Кузь* (< Кузьма); *Сис* (< Сиса); *Федь* (< Федір); *Юр* (< Юрій); *Клим* (< Климентій).

Варіанти імен з усіченим початковим звуком чи складом знаходимо в прізвищах: *Ван* (< Іван); *Гнат* (< Ігнат); *Кита* (< Микита); *Сай* (< Ісаї); *Сак* (< Ісаак); *Фрей* (< Онуфрей).

Випадання окремого звука чи навіть складу в середині імені бачимо в основах відіменних прізвищ: *Купрян* (< Купріян); *Логін* (< Логвін); *Саміло* (< Самійло); *Сим* (< Серафим).

По-різному можна трактувати іменний варіант *Лесь*: 1) як утворення внаслідок аферези *Лесь* < *Олесь* < *Олексій*, 2) як утворення внаслідок аферези, апокопи та синкопи одночасно *Лесь* (< *Олексій* або *Олександр*). Подібно по-різному можна кваліфікувати й утворення імені *Стах*: як результат апокопи *Стах* < *Стахій*, або ж апокопи і аферези одночасно: *Стах* < *Стахій* < *Євстахій*.

Як і на інших досліджуваних територіях, в основах прізвищ нерідко виступають усічені варіанти власних імен з фіналлю **-'о**: *Беньо, Гнат'ьо, Дан'ьо, Зеньо, Кузьо, Макс'ьо, Сен'ьо, Фед'ьо, Юзьо*. Аналізуючи ці прізвища, ми не знаємо, чи представлені в їх основах скорочені варіанти імен були нейтральними щодо експресії, чи виражали демінутивність.

Усічені імена частіше виступали в основах вторинних прізвищ: *Ананевич* (< Ананій), *Дан'чак* (< Дан'ко < Данило або Богдан), *Кузьяк* (< Кузь < Кузьма), *Лесюк* (< Лесь < Олексій), *Фед'як, Фед'юк* (< Федь < Федір).

Загальна кількість усічених імен, які стали твірними основами аналізованих прізвищ – 75.

Суфіксальні й усічено-суфіксальні імена в основах прізвищ ілюструють найрізноманітніші антропоніми суфікси та різні способи їх поєднання з різними іменними основами – повними, усіченими, усічено-суфіксальними.

Усічено-суфіксальними, за П. Чучкою, вважаємо варіанти імен, де суфікс додається до

такої частини імені, яка як реальне ім'я самостійно не функціонує, а становить собою структуру відкритого складу основи чи навіть один звук повного імені [9, с. 88]. Цю думку пізніше підтримала й Р. Керста [7, с. 91]. Аналіз варіантів християнських імен в основах прізвищ дає можливість твердити, що найпродуктивнішими формантами при творенні суфіксальних та усічено-суфіксальних варіантів імен були суфікси з елементами **-к-, -ц-, -х-, -с-, -ш-**.

Іменні основи з суфіксальним елементом -к-. Для української антропонімії – історичної і сучасної – характерними є деривати з суфіксами, що містять елемент **-к-**. Дослідниця української актової мови Л. Гумецька, відзначаючи значну продуктивність особових назв з суфіксом **-к-** в XIV-XV ст., пише, що демінутивно-експресивний за походженням суфікс **-к-**, який часто поєднувався з іншими суфіксальними морфемами, уже в староукраїнську добу втратив своє первинне демінутивне значення, а також похідне експресивне й перетворився на нейтральний структурний формант особових назв, що особливо помітне на прикладі двоосновних слов'янських особових назв і церковних імен [1, с. 13]. Найбільш продуктивною є група іменних основ з суфіксом **-к-о**.

Суфікс **-к-о** в апелятивній лексиці української мови не належить до продуктивних. Він міг вживатися при прикметникових і дієслівних основах «на означення носія певної властивості, чинності: глушко, білко, крутько...» [4, с. 126]. В антропонімії цей формант виступає як один з найпродуктивніших. У наших матеріалах суфікс **-к-о** приєднувався до повних, усічених (самостійних і несамостійних), усічено-суфіксальних основ: *Гнатко, Захарко, Іванко, Романко; Бартко, Вітко, Демко, Зінко, Климко*. У деяких основах **-к-о** виступає у складі поліморфемних суфіксів **-аш-ко, -оч-ко, -ис-ко, -уш-ко, -ич-ко**: *Петрашко, Василяшко; Петрошко, Савочко; Костиско; Дмитрушко, Іванушко, Павлюшко; Петричко, Іваничко*. Суфікс **-к-а** був малопродуктивним, приєднувався переважно до чоловічих імен на **-а**: *Лука, Савка, Хомка*.

Активними в процесі творення варіантів імен були суфікси **-ик/-чик**. На думку П. Чучки, ці форманти вживаються з тими ж основами, що й суфікс **-к-о**. Однак суфікс **-чик** не міг додаватися до основ, які у фіналі мають дві приголосні [9, с. 62]. Вищезгадані форманти представлені в іменних основах таких прізвищ: *Васик, Грицик, Демчик, Ірик, Костик, Луцик, Юрич* та ін. Відтінок здібності в утвореннях такого типу відчутніший, ніж в утвореннях із суфіксом **-к-о**. Декілька прізвищ співвідносяться з іменами, до складу яких входять форманти **-еч-ко(-ич-ко), -оч-ко**: *Ілечко, Лесичко, Севочко, Федечко*.

Усічено-суфіксальні варіанти з суфіксом **-ц(-ц')**, переважно є структурою типу відкритий склад + суфікс **-ц(-ц')** + інший суфікс: *Вацько (<Василь), Кець (<Кесарій), Процик (<Прокіп), Яцило (<Яків)*. Прізвища *Гриць, Луць, Проць, Стець* легко співвідносяться з усічено-суфіксальними варіантами імен *Григорій, Лука, Про-*

кіп, Степан. Але таких прізвищ маємо небагато. Частіше прізвищами ставали усічено-суфіксальні варіанти імен, оформлені суфіксом **-ц'-о**: *Кунцьо, Купцьо, Панцьо, Фецьо, Мицьо, Демцьо*.

Іменні основи з суфіксальним елементом -х-. Усічено-суфіксальні варіанти імен з суфіксом **-х**, як у староукраїнській мові, так і в усіх слов'янських мовах, належить до продуктивних [2, с. 95].

Суфікс **-х** приєднувався до усічених несамостійних основ: *Вах, Гах, Лех, Мах, Сех, Терех* (від імен Василь, Гаврило, Леонід, Матвій, Семен, Терентій).

Малочисельною є група прізвищ, в основі яких виступають імена з суфіксом **-ух**, що поєднувався з повними, усіченими й усічено-суфіксальними основами: *Андрух, Ванух, Грицух* (від імен Андрій, Іван, Григорій). На думку Ю. Редька, цей формант є засобом вираження згрубілості [3, с. 160].

Утворення з малопродуктивними суфіксами. До малопродуктивних зараховуємо суфікси **-ад, -уд, -уз, -уг-а, -ут, -ут-а, -ит-а, -д-а**, які засвідчені лише в основах одного або двох прізвищ: *Балита (<Балтазар), Ваньуга (<Ван<Іван), Васюта (<Василь), Вахад (<Вахтисій), Габуда і Габуза (<Габріел), Іванда (<Іван), Пацута (<Пац<Пантелеймон), Янда (<Ян)*.

Таким чином, аналіз іменних основ прізвищ козівчан дає можливість встановити не тільки різну структуру імен, які ставали твірними основами прізвищ, а й способи словотворення та дериваційні ресурси, що використовувалися для їх утворення. Структурний аналіз іменних основ прізвищ показує, що цілий ряд імен мали більше 10 словотвірних варіантів, що не завжди можна було простежити, аналізуючи іменник жителів смт. Козови, оскільки імена там подаються переважно в офіційній повній формі.

Відповідно і кількість прізвищ, утворених від іменних дериватів різного типу, є набагато більша, ніж тих, лексичною базою яких були повні, офіційні імена (1150 і 130).

В основах прізвищ відображено близько 250 християнських чоловічих імен. Точну кількість їх визначити не вдається, оскільки окремі усічені і усічено-суфіксальні варіанти можуть мати неоднозначну мотивацію, тобто їх можна виводити від різних християнських імен, або й від слов'янських автохтонних імен.

Висновки. Таким чином, проглістрований вище матеріал показує, що українські прізвища зберігають у своїх основах вагомий слід давньої автохтонної автономії, зокрема – відкомполітичні імена, що фіксуються як східно-, так і західно- та південнослов'янськими пам'ятками більшість із них має давнє спільнослов'янське походження. А та велика частина неоднозначних антропонімічних основ, які можна кваліфікувати як християнські імена або як відапелятивні антропоніми, не може бути виключена із загального числа автохтонних відкомполітичних імен, що мусили функціонувати на території України як особові імена, які, давши початок спадковим родовим іменуванням, згодом закріпились як прізвища українців.

Список літератури:

1. Гумецька Л. Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV-XV ст. / Л. Л. Гумецька – К.: Вид-во АН УРСР, 1958. – 298 с.
2. Керста Р. Й. Українська антропонімія XVI ст. Чоловічі іменування / Р. Й. Керста – К.: Наукова думка, 1984. – 152 с.
3. Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища / Ю. К. Редько – К.: Наукова думка, 1966. – 214 с.
4. Сенів М. Г. Основні способи і засоби ідентифікації жінки в писемних пам'ятках української мови XIV-XVII ст. // З історії української лексикології. – К.: Наукова думка, 1980. – С. 160-199.
5. Сімович В. І. Українські прізвища з хресних імен // Василь Сімович. Українське мовознавство: розвідки й статті. Т. 2 / Упорядник Ю. Шевельов. – Українські студії Оттавського університету. – № 6. – 1984. – С. 198-202.
6. Сусллова А. В. Старые календранные имена в современном русском языке // Восточнославянская ономастика. – М.: Наука, 1979. – С. 255-261.
7. Фаріон І. Д. До джерел імен українців // Українська пропріальна лексика. Київ: «Кий», 2000. – С. 163-169.
8. Худаш М. Л. З історії української антропонімії / М. Л. Худаш – К.: Наукова думка, 1977. – 236 с.
9. Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття. Вступ та імена: Конспект лекцій. – Ужгород: Вид-во Ужгород. ун-ту, 1970. – 102 с.
10. Malek M. Staropolskie skrocone nazwy osobowe od imion dwuczlonowych / M. Malek // Prace Instytutu języka polskiego, 42. – Wrocław etc., 1982. – 218 s.
11. Milewski T. Indoeuropejskie imiona osobowe / T. Milewski – Wrocław etc., 1969. – 228 s.
12. Svoboda J. Staroceska osobni jmena a nase prijmeni / J. Svoboda. – Praha, 1964. – 317 s.

Бачинская Г.В.

Тернопольский национальный педагогический университет
имени Владимира Гнатюка

Рябинина И.Н.

Донбасский государственный педагогический университет

**ФАМИЛИИ ЖИТЕЛЕЙ ПГТ. КОЗОВА
КОЗОВСКОГО РАЙОНА ТЕРНОПОЛЬСКОЙ ОБЛАСТИ,
ОБРАЗОВАННЫЕ ОТ МУЖСКИХ ХРИСТИАНСКИХ ИМЁН**

Аннотация

В статье впервые в ономастической литературе исследуются композитные и откомпозиционные имена в фамилиях жителей пгт. Козова Козовского района Тернопольской области. Проанализированы мужские христианские имена, лежащие в основах исследованных фамилий. Композитные имена употребляются очень редко. Откомпозиционные имена в основах фамилий встречаются чаще. Большая часть их сопровождается суффиксацией.

Ключевые слова: антропоним, имя собственное, ономастика, оним, композитное имя.

Bachynska G.V.

Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University

Ryabinina I.M.

Donbass State Pedagogical University

**SURNAME LETTERS OF THE RESIDENTS KOZOVA VILLAGE
OF THE TERNOPIL REGION, FORMED FROM MALE CHRISTIAN NAMES**

Summary

The article deals with composite names that are used in surnames of the residents Kozova village, Ternopil region. Which are formed proper Christian male names are analyzed in the article. This research is made in the onomastic literature for the first time. Composite names are used very rarely. Composite derivative names in the root of the names are more common. Most of them are accompanied by suffixes.

Keywords: anthroponym, proper name, onomastics, onim, composite name.